

רקוויאם לדבר שאיננו הערכה מחודשת של העתונות המפלגתית בישראל

יורם פרי

רווחים של הבעלים? האם החלפת הבעלים הציבוריים, אלה שמסוגלים לראות את האינטרס הציבורי, גם אם הוא משוח בצבע מסוים, בבעלים אחרים, ששיקוליהם מסחריים בלבד, היא בהכרח תהליך חיובי? והאם תקשורת מסחרית גם אם אינה מודעת לכך היא פחות מחנכת מאשר עתונות איכותית? כל אלה שאלות שהיום, לקראת תום העשור של מהפכת התקשורת בישראל, אפשר כבר להשיב עליהן. לאורן צריך גם להעריך מחדש את עידן העתונות המפלגתית. אבל נדחה זאת לחלקו האחרון של המאמר, הרי צריך להתחיל בהתחלה.

תור הזהב של העתונות המפלגתית

רוב העתונים העבריים של תקופת היישוב היו מפלגתיים. כשהוכרזה המדינה בתש"ח היו בה 12 עתונים מפלגתיים, לעומת שישה בלתי מפלגתיים (שני עתוני בוקר וארבעה עתוני ערב). כשני שלישי מתוך כ-220 העתונאים שהיו בארץ עם הקמת המדינה עבדו בעתונים מפלגתיים ורק כשליש בעתונים בלתי תלויים.⁵ בתרבות הפוליטית של העידן הוא נחשב העתון המפלגתי לכלי רב חשיבות ועתיד יוקרה, ולכן מנהיגי מפלגות מילאו את תפקיד העורך הראשי, או לפחות השתתפו בכתיבה.

מאיר יערי ויעקב חזן, מנהיגי "השומר הצעיר" ואחר כך מפ"ם, השתתפו יום יום בהנחיית מערכת עתונם "משמר" שנעשה לימים ל"על המשמר", ועורך העתון מרדכי בנטוב ייצג את מפלגתו כשר בממשלה. ישראל גלילי, ממנהיגי "אחדות העבודה" ולימים חבר ב"מטבח" של גולדה מאיר, היה חבר מערכת עתון מפלגתו "למרחב". העורך, משה כרמל, היה חבר כנסת ואף שר בממשלה. מנהיג "הציונים הכלליים" פרץ ברנשטיין היה עורכו של עתון "הבוקר", ואחר כך שר בממשלה. מייסדו ועורכו הראשי של עתון "הצופה" היה הרב מאיר בר-אילן (ברלין) ממנהיגי "המזרחי", לימים המפד"ל. המנהיג הוותיק של אגודת ישראל, הרב מנחם פרוש, היה המו"ל והעורך של יומון המפלגה "המבשר" ואילו עורכי "שערים", עתון פועלי אגודת ישראל, היו ראשי המפלגה בנימין מינץ וקלמן כהנא. משה סנה רב הפעלים, שהנהיג באחד השלבים של תהפוכות חייו הפוליטיים את המפלגה הקומוניסטית, היה כמובן עורכו של עתון המפלגה "קול העם". ובימין היה זה ד"ר יוחנן באדר הפרלמנטר ו"שר האוצר" של תנועת החרות, שכיהן גם בתפקיד המו"ל והעורך האחראי של עתון מפלגתו "חרות". וזו אינה כל הרשימה.

כך כמובן היה גם ב"דבר". במערכת ובהנהלה שלו היה לא רק אחד האבות המייסדים של הסוציאלי-דמוקרטיה הישראלית ברל כצנלסון, אלא גם כאלה שהגיעו למשרות ממלכתיות בכירות: נשיא המדינה, זלמן שזר (רובשוב),

"ב"1 ביוני 1925, בשעות אחר הצהרים, התאספה חבורת פועלים ליד בית הדפוס של הפועל-הצעיר ברחוב מזא"ה בתל-אביב כממתינים ללידה. ואכן, באיחור של שעה לערך מן המועד שנקבע, גולד העתון היומי הראשון של ציבור הפועלים בארץ, "דבר".¹ כך פותחת אניטה שפירא, הביוגרפית של ברל כצנלסון, הדמות המיתולוגית של תנועת העבודה, את הפרק בחייו של האישי שייסד את העתון והיה עורכו הראשון.

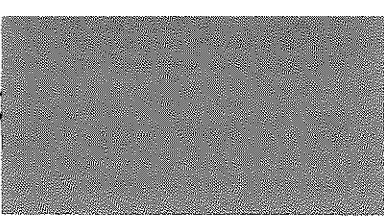
71 שנה לאחר מכן, ב"21 במאי 1996, בחוסר יכולת להגיע לקן הגמר החגיגי של יובל שנותי, או ליעד פוליטי של סיום מערכת הבהירות לכנסת, יצא לאור הגיליון מספר 21,860 של העתון, הגיליון האחרון. הכותרת שהתנוססה עליו היתה אמנם "דבר ראשון", אבל האדרת השונה בה התכסה בשבעת החודשים האחרונים לחייו, לא הצליחה לשנות את מהותו. הוא מת כפי שחי – עתון ציבורי הממומן על ידי ההסתדרות הכללית.

עוד בטרם הלך לעולמו זכה "דבר" לכמה וכמה מאמרי הספד, גרושי הערכה ואפילו צער. "דבר" היה לא רק חלק מהנרטיב הציוני, "הספיד אותו המשורר נתן זך, "הוא היה עצם עצמו של הנרטיב... מפא"י ההיסטורית וההסתדרות ההיסטורית חיברו את הלחן ו"דבר" התאים לו מילים וזימר את הזמר. התלות ההדדית היתה מושלמת... [הוא היה] עתונה של המדינה בטרם היתה למדינה."²

לנחום ברנע, בעצמו "בוגר" העתון, היה דימוי אחר: "דבר" לא היה אף פעם עתון אוורירי, נוח, כזה שלוקחים לשפת הים בקיץ. היו עתונים מעודכנים ממנו, עשירים ממנו. אבל לעובדות היתה ב"דבר" משמעות. גם לשפה. גם לתרבות. היתה ב"דבר" הרבה מריח הארץ הזאת. למרבה הצער הארץ הזאת איבדה את ריתה לשעשועוני הטלוויזיה.³ אפילו יוסף (טומי) לפיד מ"מעריב", חסיד מפוקפק מאוד של ארגוני עובדים או של משנה סוציאל-דמוקרטית הודה שהעתון הזה היה "מכשיר חשוב בהקמת המדינה."⁴

אבל גם אם דברי הספד אלה ודומיהם שיקפו (במקרים בורדים) הערכה אמיתית או נבעו (בעיקר) מנוסטלגיה, לא הם שיקפו את רוח התקופה. מותו של "דבר" נתפש בסך הכל כשלב בלתי נמנע, ואולי אף חיובי, בתולדות התקשורת הישראלית: סיום עידן העתונות המגויסת והשתלבות מלאה בעולם העתונות החופשית. תום תקופת הברוקרטיה השלטונית "שנהגה במדינה כמו בשלה, ורמסה כל מי שלא הלך בתלם," (ציטוט של לפיד), וראשית העידן הדמוקרטי, שיכול היה להתקיים, רק אם מערכת התקשורת היא פרטית ומסחרית, ונוהגת על פי עקרונות כלכלת השוק.

האומנם? האם פולחן השוק, וההפרטה בכל מחיר ובכל תחום, גם בתחומי התרבות, עדיפים על עתונות ציבורית, משוחררת מאילוצי רייטינג ותאוות

"דבר" - הגיליון הראשון, 1 ביוני 1925. באנגלית נכתב: יומון פועלי ארץ ישראל (Palestine)

החברות הכלליות של העובדים העבריים בארץ ישראל

מחירי הפיכת המטבע

מטבע	בשורה
1000	100
500	50
200	20
100	10
50	5
20	2
10	1
5	0.5
2	0.2
1	0.1
0.5	0.05
0.2	0.02
0.1	0.01

(Note: Additional text in this box is partially illegible due to image quality.)

הדפוס

דבר

15 יום
5 שנים

הדפוס והכתיבה
במשרד הצינור

1925

התאחדות העובדים
ארץ ישראל

דבר

פתחון פועלי ארץ ישראל

המאי 1925

כתובת למופת דבר.

התאחדות העובדים העבריים בארץ ישראל
מחנה הפועלים, תל אביב

טלגרמות

הדבר תל אביב

לעתוננו.

היום צבה האמריקנית המלחמה על המוסלמים בארץ ישראל. למרות כובעיהם המלכותיים והקמיון המהיר על המוצא, שררו עליהם זרע של תולדות.

במלחמת העולם הראשונה על הארץ שבה חל החוקן העברי, נשאר יורה לבטוח לזיכרון משה העולם העברי בקרב השלמות.

בשנים האחרונות של המלחמה העולמית הראשונה, ובקרב כלבית של מלחמה, נשאר יורה זה הארץ חסרת מלחמה. בקרב כלבית של מלחמה, נשאר יורה זה הארץ חסרת מלחמה.

אל קוראנו.

היום שוב יורה מלחמה בארץ ישראל. למרות כובעיהם המלכותיים והקמיון המהיר על המוצא, שררו עליהם זרע של תולדות.

במלחמת העולם הראשונה על הארץ שבה חל החוקן העברי, נשאר יורה לבטוח לזיכרון משה העולם העברי בקרב השלמות.

בשנים האחרונות של המלחמה העולמית הראשונה, ובקרב כלבית של מלחמה, נשאר יורה זה הארץ חסרת מלחמה. בקרב כלבית של מלחמה, נשאר יורה זה הארץ חסרת מלחמה.

ראש ממשלה ושר חוץ, משה שרת (שרתוק), חבר ואף מ"מ יו"ר ועדת החוץ והביטחון, הרצל ברגר, שהיה כותב המאמרים הראשיים בעתון לאורך שנות כהונתו כחבר כנסת, גם בתקופת פרשת לבון ואחרים,

כמו שאלו אביגור, איש הביטחון האגדי ואפילו מרדכי נמיר (גמירובסקי) שהתקופה הקצרה שלו כחבר המערכת הועילה לקריירה שלו כשר בממשלה וכראש עיריית תל-אביב. ואינני מוכיר בעלי טורים, כותבים קבועים ואחרים ש"דבר" היה ביתם, אנשי רוח, סופרים ואנשים שהשפיעו על עיצוב תרבותה של ישראל כמו אברהם שלונסקי, נתן אלתרמן, דב סדן או ס. יזהר (שני האחרונים היו גם חברי כנסת), חיים באר ואחרים.

העתונים המפלגתיים ככלי פוליטי

היה המקרה של פרישת אחדות העבודה ממפ"ם וקרה אפילו שתון שחשש שמתנכלים לו הקים לעצמו מגן פרלמנטרי בדמות מפלגה ("העולם הזה" בשנת 1965). מקרה זה, אגב, מעניין במיוחד. דווקא הקמת המפלגה הביאה בסופו של דבר לפגיעה בעתון, לאחר שאורי אבנרי, העורך המוכשר, החדשן והמרדן כל כך, שהיה מופת של סגנון העתונות החוקרת והלוחמת, איבד את שינוי ונעשה נושא כלים של ראש סיעת "העולם הזה" בכנסת, הלא הוא חבר הכנסת אורי אבנרי. וכדי לסגור את התמונה, לא כדאי לשכוח שאפילו גרשום שוקן, עורכו של "הארץ", הנחשב מופת של עתונות בלתי תלויה, היה חבר הכנסת השלישית (59-1955) מטעם המפלגה הפרוגרסיבית (שנקראה לימים המפלגה הליברלית העצמאית).

לא בלי סיבה ייחסו הפוליטיקאים וצרכני ההתקשורת עוצמה כה רבה לעתונות המפלגתיות. בעלי זכרון היסטורי ימנו לא מעט אירועים, שבהם מילא העתון תפקיד חשוב במשחק הבין-, ובעיקר הפנים-מפלגתי. יעקב שמשון שפירא התפטר ביוני 1972 מתפקידו כשר המשפטים על רקע רווחים שצבר בעבר בשירותיו המשפטיים לחברת נפט. וכיצד נימק את התפטרותו? "לבי מר עלי, מוצאים את דמי, אין לי מפלגה ואין לי עתון", אמר כש"דבר" תקף אותו בחריפות על חלקו ב"פרשת נתיבי נפט". ולא רק חברי ההנהגה הוותיקה התייחסו כך אל העתון המפלגתי (הם נהגו לקרוא לו לא "דבר" אלא "הדבר", בה' הידיעה). גם משה דיין, מנהיג הצעירים המרדן והמחוספס, היה

העובדה שרוב עתוני היישוב וראשית שנות המדינה היו עתונים מפלגתיים מפתיעה רק את מי שלא היה מודע לאופיה של החברה הישראלית בתקופה זו שהיתה בנויה על מסגרות מפלגתיות. המפלגות לא היו רק מכשיר פוליטי לקראת הבחירות, או אמצעי לקביעת הנהגה, אלא מסגרת חיים קבועה, מועדון חברתי, בית ומשפחה. לא ארגון פוליטי בלבד, אלא קהילה. הן סיפקו מקום עבודה, סיעו לרכוש דירה, העניקו שירותי חינוך ובריאות, שימשו מועדון תרבותי שהיו בו ארגוני ספורט, הוצאת ספרים, תיאטרון, וכמובן גם עתון.

בצד אחד של המטבע עמדו המפלגות ובצד השני העתונים, וכל צד השתקף במשנתו. "עתון בשביל מפלגה חיוני, כי לא ייתכן קיום מפלגה בלי עתון משלה", אמר בן גוריון בדיון על עתונות המפלגה שנערך במוכריות מפא"י ב-30 ביוני 1949. לכן, כשהתפלגה סיעת אחדות העבודה מתוך מפ"ם (1954), עזבו חבריה את "על המשמר" וייסדו את עתונם החדש "למרחב", וכשהתאחדה אחדות העבודה עם מפא"י נסגר "למרחב" והתאחד עם "דבר" (1971). כשהתאחדו המפלגה הליברלית וחרות (1965) נסגרו שני עתונותיהן, "הבוקר" ו"חרות", ונוסד עתון חדש משותף, "היום". היו מקרים שהמאבק על הזכות לקיים כתב עת עצמאי היה ביטוי לזכות לקיים סיעה רעיונית במסגרת המפלגה, והאיסור על קיומה הביא לפרישת סיעה ממפלגת האם (זה בעצם

ליס
ליס
אם
נות
ודת
עידן
גריף
דינה
שני
שהיו
וננים
לגתי
פקיד
זתפו
מר",
לילי,
חבר
וף שר
עתון
גופה"
מנהיג
יומן
ל, היו
נהיג
ג, היה
באדר
המו"ל
האבות
כאלה
שזוב,

נגרמו, על ידי פעילותה האוטונומית, או האוטונומית-למחצה, של העתונות המפלגתית.¹⁰ והוא מביא דוגמאות של שינוי אידאולוגי כמו השפעת "על המשמר" על שינוי יחס המפלגה לברית המועצות, משקלו של "הבוקר" בהכרעה על הצטרפות לקואליציה, מעמדו של "קול העם" בעניין חילופי אישים בצמרת, תרומתו של "למרחב" לפילוג מפלגתי, ועוד.

כשמכירים במיגוון התפקידים שממלא העתון המפלגתי, אפשר להבין מדוע בארצות הברית, שבה המפלגות הלשות יחסית, לא היתה כמעט עתונות מפלגתית. לעומת זאת במדינות אירופה, בהן היוו המפלגות אבן המסד של המערכת הפוליטית, היתה העתונות המפלגתית מפותחת ביותר. בנורווגיה למשל קדמו העתונים הפוליטיים להקמתן הפורמלית של המפלגות, וכאשר התקיימו הבחירות הראשונות בנורווגיה בשנת 1885, רק שבעה מתוך 99 העתונים במדינה היו בלתי מפלגתיים.¹¹ תמונה דומה למדי שררה עשרות שנים בדנמרק, או גרמניה (גיליון מס' 3 של כתב העת Scandinavian Political Studies [1968] מציג פרטים רבים על העתונים המפלגתיים באירופה בתקופה שאחרי מלחמת העולם השנייה). כך גם מלמדים מחקרים מאוחרים יותר של פוליטולוגים בעלי שם, ארנדט לייפהארט על הולנד או לה-פלומברג על איטליה (והם מוזכרים בעבודתו של וולפנון, 1979, עמ' 5-8). באיטליה, רוב העתונים נשארו תלויים בתמיכה כספית של המפלגות אפילו מאוחר יותר מאשר בישראל. בבריטניה, לעומת זאת, כבר מראשית המאה התפתחה מסורת של אי תלות כספית של העתונים במפלגות, אם כי הם המשיכו לשמור על זיקה ותמיכה במפלגות.¹²

לדבר בהכללה על עתונות מפלגתית, זה לומר שכל הסינים דומים זה לזה. במיוחד בנושא החשוב ביותר לעתונים מפלגתיים – מידת האוטונומיה המקצועית שלהם וסגנון היחסים שלהם עם הנהגת המפלגה – ההבדלים ביניהם גדולים למדי. איך אפשר להשוות בין עורך עתון הכותב במפורש שאין עתונו יכול לתת ביטוי לדעות בשאלות "שהמפלגה הכריעה בהן, או גמרה אומר לא להעירן ולא לעוררן" ("על המשמר", 18 ביוני 1954), לבין זה שמסרב להשלים עם התערבות יתר של שליחי מפלגתו בעתון, גם לאחר שצמרת המפלגה החליטה שהיא "רואה זכות לעצמה גם לפסוק מה יפורסם בעתון ומה לא". כך אכן עשה המשנה לעורך העתון "חרות" שלום רוזנפלד, והוא אף התפטר מתפקידו ומן העתון.¹³

"חופש ביטוי בתחומים סבירים"

יש הבדל רב בין עתון המשמש זרוע של הנהגת המפלגה. דוגמה: מאמר ראשי המצהיר על תפקידי העתון: "העתון המפלגתי הוא חלוץ של מאבק פוליטי שבעקבותיו מצטרף מחנה גדול של תומכים לעמדותיו" ("הבוקר", 30 בספטמבר 1955), לבין עתון שמהווה משלט קידמי של האופוזיציה הפנימית להנהגה. יש הבדל בין עתון הפתוח יחסית למגוון דעות, אף כי בגבולות מסוימים, לבין עתון המאמין בשליחותו האינדוקטרינרית. מי שהיה מזכיר מערכת "דבר", חיים איזק, מספר מפי ותיקי "דבר" על כך שבעתונם היה "חופש ביטוי בתחומים סבירים, אך היו גבולות שאסור היה לעבור אותם" ("דבר", 30 במאי 1975). בראשית שנות ה-50 הגדירה מפ"ם, או עדיין בעידן הסטליניסטי שלה ומאמינה בעקרון הקולקטיביזם הרעיוני שאיפייין את השומר הצעיר, את תפקיד עתונה כך: "על עתון המפלגה לחנך ולהדריך את

רגיש מאוד למה שנכתב עליו בעתון אותו קרא מילדותו. מאמר שפירסם ולמן (ויאמה) ארן ביולי 1963 ביטא את תחילת המתקפה של "הוותיקים" על דיין והביא להחלטתו לפרוש מתפקידו כשר החקלאות, אם כי הוא דחה זאת סקטית בשנה בערך. גם ב-1974, לאחר מלחמת יום הכיפורים, היה דיין פגוע עד עמקי נשמתו מן הביקורת החריפה ב"דבר" שיצאה נגד האיפה ואיפה של ועדת אגרנט (שתקפה את הרמטכ"ל דוד (דדו) אלעזר וזיכתה את דיין משותפות במחדל, שגרם לכשלונות בתחילת המלחמה). עד יום מותו ממש, כולל מכתב וועם ששלח לעתון ממיסת חוליו בבית החולים, הקפיד להגיב כל אימת ש"דבר" התייחס לעניין זה. ואפילו יצחק רבין הפסיק את המנוי על "דבר", כשנדמה היה לו כי הביקורת עליו, כשר הביטחון בתקופת האינתיפדה, הסרת הצדקה. אם כי הוא חזר וחיידש את המנוי אחרי תקופה קצרה.

מדעני מדינה קלטיקנים וחוקרי תקשורת ידעו כבר בעבר להסביר את חשיבותו הרבה של העתון למפלגות הפוליטיות. לשון הפוליטולוגיה של ימינו משתמשת במונחים כמו "פיתוח פוליטי" ו"כושר היגוי".⁶ אבל כבר בראשית המאה תואר הקשר בין העתון לבין המפלגה, אם כי במושגים מסורתיים יותר. מקאיוור כתב: "העתונות היא יותר ממכשיר להפצת הודעות. זהו 'אורגן של הסכרת הקהלי', המבקש להשפיע על דעת הקהל ועם זה לרשום את ביטויו, זהו לא רק אמצעי לאינפורמציה, אלא משלט לדעות קדומות וגם מכשיר לניצולן... העתונות מרחיבה במידה מרובה את מסגרת המפלגה ומגבירה את פעילותה... מקרינה את כוח השפעתה של המפלגה על כל פינה מפינות הארץ ובכך מעניקה לה אופי נרחב יותר ולאומי יותר."⁷

עסקנים מפלגתיים בארץ, במיוחד מן הזן שכונה בשנים ההן "פוליטרוקים", נטו להפליג בחשיבות העתון כמי שמגביר את האחידות כלפי פנים ומשמש כלי פוליטי נגד קבוצות היצוגיות. מאמרים רבים בשנות ה-50 של עורכי "על המשמר" מזהו ו"הצופה", למשל, מפליגים בשבח עתוניהם כממלאים פונקציות אלה. לעומת זאת, הוגים פוליטיים ריאליסטיים, אם לא ציניקנים יותר, ידעו לומר כי יותר משהעתון משמש את צרכי החברים ומטפח את הדמוקרטיה, הוא מהווה כלי שלטוני כלפיהם. הוגה הדעות מיכלס קבע בפשטות שהעתון הוא "מכשיר רב עצמה לכיבוש, שמירה וייצוב שלטונם של המנהיגים."⁸ ומקאיוור הוסיף על כך: "העתונות היא האמצעי המתאים ביותר להפצת תהילתם של המנהיגים בקרב ההמונים... בכל המקרים נשארת העתונות בידיהם של המנהיגים, ולעולם אינה נשלטת על ידי חברי השורה."⁹

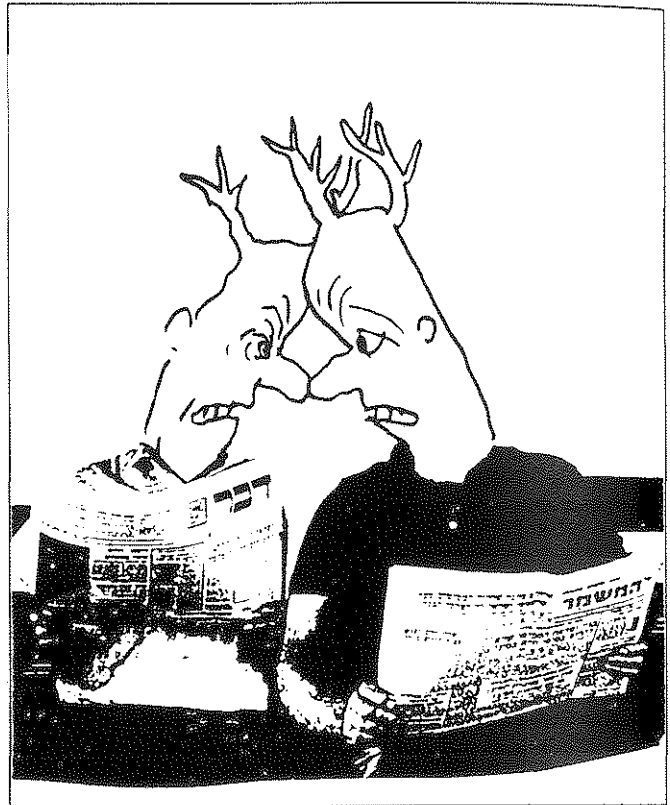
בשנת 1975 חקר אברהם וולפנון את "מקומה של העתונות המפלגתית בתהליך הפוליטי בישראל". בעבודת דוקטורט שפירסם בשם זה, חלק על הקביעות האליטיסטיות האלה. עבודתו רצופה דוגמאות לכך שהעתונים המפלגתיים שימשו כלי פוליטי אפקטיבי. דוגמה מאלפת אחת היא השימוש שעשה "למרחב" בהדלפה פוליטית על נסיעתו הצפויה של הרמטכ"ל משה דיין לגרמניה ב-1957. הפירסום בעתון חולל סערה פוליטית והביא לביטול הביקור. וולפנון מודע אמנם לתפקיד עתונים מפלגתיים לטפח סוציאליזציה פוליטית והסברה מפלגתית, וכן לגבש את המנהיגות המפלגתית ולחזק את שליטתה, אבל התיוה שלו הפוכה. לעיתים, הוא טוען, דווקא "תמורות פוליטיות ואידאולוגיות מכריעות במפלגות השונות נסתייעו, או אפילו

אידאולוגית חריפה. כך, למשל, לא כתב "דבר" על שביתת גננות בתל-אביב מכיוון שלא אושרה על ידי ההסתדרות. התוצאה היתה שהאמהות קוראות העתון התייצבו באותו בוקר לפני הגנים ומצאו את שעריהם נעולים (איזק, "דבר", 30 במאי 1975). אבל זה קרה בשנות ה-20. "על המשמר" לעומת זאת הירשה לעצמו בשנות ה-50 להעלים מידיעת קוראיו את העובדה המצמררת, שמרדכי אורן, אחד ממנהיגי המפלגה, נעלם בעת ביקור בצי'ה והועמד למשפט ריגול. ובראשית שנות ה-60, כשהחלה "הפרשה", נמנע "הפועל הצעיר", שבועון מפא"י, מלדווח על הקרע הפנימי במפלגה. עם זאת ייאמר, כי היתה זו מדיניות של שבועון מפלגתי. עתון יומי כבר לא היה מעז לעשות כן.

הסתרת מידע איפיינה את מדורי החדשות. צנזורה על דעות היתה ממאפייני העמודים המערכתיים של העיתונים המפלגתיים. צנזורה שיטתית של מאמריהם של יצחק טבנקין, ישראל ברייהודה או יצחק בן-אהרון, מראשי חטיבת אחדות העבודה במפ"ם, בעתון המפלגה "על המשמר", היתה הגורם שהביא אותם להוציא לאור עתון משלהם, "למרחב". (מי ששמח לדווח על הצנזורה האכזרית הזו היה כמובן עתונה של המפלגה היריבה, "הדור" של מפא"י, 29 במאי 1952). במאמר המערכת של "למרחב" ב-2 ביוני 1954 נכתב: "התנועה המוציאה לאור ביטאון זה אינה באה לביטוי מלא בביטאונה הרישמיים של מפ"ם. משום מה נגזר עליה אלם, והן הביטוי המלא הוא זכותה וחובתה."

תגובתה של צמרת מפ"ם לכתב העת העצמאי היתה חריפה ובעתון המפלגתי "על המשמר" נכתב, כי "הוצאת עתון פוליטי חטיבתי מסכן את שלמות המפלגה... אין זו עבירה פורמלית קלת-ערך וקלת-משמעות על משמעת המפלגה. זוהי פגיעה קשה בשורשי קיומה, ביכולתה למלא את שליחותה בעם ובמעמד הפועלים" ("על המשמר", 18 ביוני 1954). כשקיבלה גם מועצת מפ"ם ביולי 1954 החלטות האוסרות על הוצאה לאור של עתון חטיבתי בשם עקרון הקולקטיביות הרעיונית, פרשו המתמרדים וחיידשו את מפלגתם המקורית "אחדות העבודה פועלי ציון", עם "למרחב" כביטאונה הרישמי.

צנזורה רעיונית היא מהותית לעתונות מפלגתית. ככל שהמפלגה דוקטרינרית יותר, כך מופעלת על העתון שלה צנזורה חריפה יותר. אבל הצנזורה לא היתה רק של המפלגה. גם העורכים קיבלו אותה ברצון. כך כתב דן פינס, מן הבכירים בכותבי "דבר" ועורך היומון לעולים "אמ"ר", בספר השנה של העתונאים 1958: "אייחל ואתפלל לשני דברים: להכשרת העתונאי ולהגבלת העצמית של העתונות."¹⁴ כל עוד קהל הקוראים מקבל על עצמו את המיגבלות האלה ברצון הדבר לא יפגע בעתון. היום ממשיכים להביע דעה דומה עורכי העתונים החרדים, שאינם מכירים בזכות הקורא לדעת, אלא להיפך, תומכים בזכות הקורא לא לדעת. אבל מידה דומה של קנאות יכולה להיות גם לחילונים. בקוטב השמאלי של המפה הצטיינה מפ"ם בדוקטרינריות, ולכן היתה הצנזורה בעתונה חריפה למדי. איש "על המשמר" אריה פלגי הודה בכך כשכתב שבעתונו "השתחררו לאט מדי מהפעלת הצנזורה הפנימית של הבעלים המפלגתיים והתנועתיים, בזמן שמבחינה מקצועית העתונות המסחרית השתפרה והלכה בהספקת מידע, בריבוי תחקירים, בגיוון הפרשנויות, בהגברת חופש הביטוי ובהפעלת חידושים

היחסים הסבוכים בין "דבר" ל"על המשמר" - איור של דני קרמן מ-1975

קוראיו בקו אחד!] אין מפלגה מהפכנית ואין עתונה יכולים להיפך לבמה של ויכוח פרמננטי מתמיד שלא לשם הכרעה ומשמעת בביצוע" ("על המשמר", 18 ביוני 1954).

אבל ניתוח המצביע על הבדלים אלה מעניין אולי חוקרי תקשורת. לעיניים הבלתי מוויינות של הקהל בשנות ה-60 וה-70 נראו ההבדלים שוליים. מסיבה זו החלו הקוראים לזנות את העתונים האלה בהמוניהם. הולשתם הכוללת ביותר של העתונים המפלגתיים היתה בעמודי החדשות. העתונים המפלגתיים של תקופת היישוב קמו על פי המסורת המרכז והמורח אירופית, והדגש בהם היה בבירור על עמודי הדעות והמאמרים. ביטוי לשוני, אולי משעשע, היתה העובדה שכתבי העתון לא נקראו עתונאים, או כתבים, אלא "סופרים". לא פחות. במאמר ליובל ה-50 של "דבר" כתב איזק, שהחדשות היו "מעטות, קלושות, ניתנו בערבוביה, ללא הבחנה בין עיקר וטפל, ובפיגור" ("דבר", 30 במאי 1975). וזהו לשון עדינה. הכיסוי החדשותי של אז מעורר היום גיחוך של ממש והסיפור האופייני על "דבר", סיפור שהפך כבר מיתוס, הוא שערב אחד התקשה עורך הלילה לבחור כותרת את בשל סידרת האירועים המסעירים שהתרחשו באותו יום ברחבי העולם, ולכן פתר את הדילמה בכותרת הראשית הבאה: "העולם כמרקחה".

אם המידע מהעולם היה חלקי ולא שיטתי, בשל רמה מקצועית נמוכה, הרי שהמידע על הנעשה בחיים הפוליטיים בארץ היה חלקי מכיוון שעבר צנזורה

רבים, 15

העתונים שנותרו מאחור

בסוף שנות ה-80 הייתי עורך העמוד המערכתי של "דבר" ושיגרת העבודה היומית היתה להחליט בין המאמרים הרבים שהונחו בכל בוקר על שולחני: מי מהם לחסד, דהיינו יתפרסמו, ומי לשבט - ייורקו לסל מחוסר מקום. עצם האיום בכך שתישמע תלונה על "צנזורה" הביאה אותי למשנה והידות, בכל פעם שהייתי חייב להפעיל את שיקולי העריכה הלגיטימיים, אפילו העימוד היה משמעותי. אילו הייתי מעז, למשל, לעמד את מאמרה של עליזה ולך גבוה יותר בעמוד מעל מאמרו של תגי אשד, הייתי מואשם מיד בפגיעה מכוונת במחנה פרס ובתמיכה במחנה רבין, ולהיפך. ב"הארץ" או ב"ידיעות אחרונות" קיבלו הכותבים את הכרעות עורך העמוד המערכתי ואיש מהם לא האשים אותי ב"צנזורה". בוודאי שלא מיהרו לספר לידידיהם במזנון הכנסת על עוולות העורך שלהם.

אבל, כאמור, דברים אלה נכונים לעידן מאוחר יחסית, מאז מלחמת יום הכיפורים בערך. בתקופות שקדמו לכך ובחלק מן העתונים המפלגתיים גם לאחר מכן, גם כשהצנזורה הפנימית נחלשה, היתה הטיה, לעתים עיוות ממש, של המציאות. בסיקור ישיבות הכנסת נטו העתונים המפלגתיים להבליט את דברי חברי המפלגה שלהם ולהמעיט, לעתים אפילו להתעלם, מדברי חברי כנסת ממפלגות אחרות. מקרה אחד של העיוות המפלגתי הוה נעשה גם הוא חלק מן המיתוס של התקשורת הישראלית. ההפצצה הגרעינית על הירושימה בסוף מלחמת העולם השנייה זכתה לידיעה קטנה בלבד בתחתית העמוד הראשון של "הבוקר" (7 באוגוסט 1945). הכותרת הראשית של אותו יום

מגורלה של הצנזורה הפנימית לא ניצל איש. ב"דבר" התלוננו על כך פוליטיקאים כמו אברהם עופר ומשה דיין, ואפילו בן גוריון בכבודו ובעצמו, אבל גם חברי מערכת, עתונאים ופרשנים, כגון ק. שבתאי. כשפרשו אנשי רפ"י, ובן גוריון בראשם, ממפא"י ב-1965 הביאו את הטענה על אפליה ב"דבר" כאחד הנימוקים לצורך ל"חיות חיים עצמאיים". טדי פרויס, שהיה העורך הכלכלי של "דבר", נהג לומר כי הופתע כשהצטרף ל"דבר" וראה שאין בו צנזורה. יחד עם זאת אהב לספר על מקרה, כשהעורך יהודה גוטהלף הוסיף למאמר שכתב פרויס מלה אחת בלבד, "לא". בעיני גוטהלף הסוציאליסט נחשב פרויס ליברלי מדי ובמלה אחת "שיפר" את המאמר והפך על ראשו את הטיעון המרכזי של הכותב.

ואף על פי כן יש הרבה אמת במה שאמר השר נתן פלד ממפ"ם, בישיבה של מזכירות הקיבוץ הארצי ב-1976. "חופש הביטוי ב'על המשמר' לא יותר קטן, אלא אפילו יותר גדול, מאשר בעתון כמו 'הארץ'. אם מר שוקן, או העורך של 'הארץ', או מי שקובע שם את הקו, מחליט 'לעלות' על רבין, הוא עושה זאת בכל האמצעים, ואילו אצלנו יש גם שיקולים שנושאים אופי ציבורי" ("על המשמר", 18 במאי 1976). אין ספק שבשנים שאחרי הקמת המדינה היתה צנזורה בעתונים המפלגתיים, בהשוואה לעתונים הבלתי תלויים, אבל היא הלכה ונחלשה במהלך השנים. לעומת זאת קיימת נטייה בלתי מוצדקת לחלוטין להתעלם מן הצנזורה, אם כי מתוחכמת יותר, המופעלת בעתונים הפרטיים.

דבר ראשון

ילגולו של לוגו מ-1925 עד 1995 - "דבר" בניקוד עד "דבר ראשון"

הניסיונות לחזק את "דבר" משנות ה-70 ואילך - איחוד עם "למרחב" והוצאת השבועון הסאטירי "דבר אחר" - לא הועילו

היתה דווקא ציטוט מתוך נאומו של ישראל רוקח, אחד ממנהיגי המפלגה. על פי הסיפור, כשנשאל עורך העתון לשיקול דעתו, השיב כי לא קיבל שום תלונה מהנשיא טרומן על החלטתו האריתוריאלית. לעומת זאת, אילו היה הופך את סדר הדיעוה, היה בוודאי זוכה לטלפון וועם מרוקה, ולא היה לו שום חשק לקבל מקלחת כזו באותו בוקר.

בתקופת היישוב, ואף בשנות ה-50 הראשונות, לא היה פער גדול בין העתונים המפלגתיים לבין העתונים הבלתי תלויים במה שקשור ליחס כלפי ההנהגה הלאומית. צריך לזכור שהתפישה המקצועית של העתונאים באותן שנים היתה של עתונות מגויסת. האמונה שתפקידם המקצועי הוא לסייע לפוליטיקאים במאבק הלאומי להקמת המדינה, היתה עמוקה ובלתי מעוררת. תפישה מושרשת זו הביאה לכך שגם

לאחר הקמת המדינה, כשהמטרות הלאומיות היו עדיין נשגבות - הבטחת הביטחון, קיבוץ גלויות, בניית חברה חדשה ויישוב הארץ - הביקורת על ההנהגה המדינית היתה מעטה, רובו של המידע הפוליטי הגיע מן המימסד והיתה מידה רבה של כבוד ואמון כלפי נושאי התפקידים הלאומיים.

חוקרי התקשורת מכנים את המודל הזה של העתונות מודל העתונות ה"אובייקטיבית", וסוג זה אפיין למשל את העתונות האמריקנית עד לאמצע המלחמה בוויטנאם.¹⁶ שנים ארוכות התגלגל במסדרונות "דבר" הביטוי ההומוריסטי של תפישה זו: כתב "דבר" בגליל קיבל, באחת השנים הראשונות לאחר הקמת המדינה, ידיעה מן המשטרה על כך שבמושב עולים מסוים נתפש עולה מגדל חשיש, הכתב, שכה רגיל היה לידיעות החיוביות על ההתיישבות החלוצית, לא הירשה לעצמו לכתוב בגנותם של העולים החדשים והמפעל הציוני והכתיר את הידיעה שלו בכותרת: "הצליח גידול החשיש בגליל".

בשנות ה-60 ובמיוחד בשנות ה-70 החל להשתנות סגנון עיתונאי זה וישראל, בפיקוד אחר מדינות המערב, אימצה יותר ויותר את סגנון העתונות הביקורתית. בשלב זה גדל הפער בין העתונות המסחרית, שחשה נכון יותר את הלכי הרוח הציבוריים, לבין העתונות המפלגתית, שהתקשתה לשנות את סגנונה. כשתבע עורך "חרות" איזיק רמבה להמשיך במסורת העתונות הטובה והישנה, להביא אינפורמציה חיובית ולהנך את הקורא, ושען כי "העתונים המכוונים ידיעות רק מפאת הסנסציות שבהן, לא לפי הרצון להנך

את הקוראים עושים משגה", הוא ביטא את הפער שבין התפישה המקצועית הישנה לבין רוח הזמן.¹⁷ ככל שהעמיק הפער כך איבדה העתונות המפלגתית קוראים. אלה חשו יותר ויותר כי בעתוני הערב, ואפילו ב"הארץ", הם מקבלים מידע רב יותר, מפורט יותר, אמיתי יותר.

לשינוי התכני הזה נוסף גם שינוי בסגנון הכתיבה. בעוד עתוני הערב מאמצים יותר ויותר את הלשון העממית, המודרנית והצעירה, ואפילו "הארץ" בעל המיזג הלשוני הגבוה יותר מאמץ מטבעות לשון חריפות יותר, נשאר העתונים המפלגתיים עם הלשון הישנה מלאת הפתוס, לשון תגיית ונמלצת.

"דבר" מברל כצולסון עד חנה זמר

למרות הדמיון הרב בין "דבר" לבין שאר העתונים המפלגתיים הוא היה שונה מהם. ביטאוניה הרשמיים של מפא"י לא היה "דבר" אלא השבועון "הפועל הצעיר" וכן "הדור", עתון הערב שיצא לאור מסתיו 1948 ועד שלהי 1955. מפא"י שלטה או השפיעה על כלי תקשורת אחרים. היא החזיקה במניות של העתון "ידיעות אחרונות" (עד שנמכרו על ידי מוכ"ל המפלגה יוסף אלמוגי לבעלי העתון מוזס ויודקובסקי). החזיקה באמצעות חברת-בת במניות של מספר עתונים לועזיים, ובאמצעות "כור" גם במניות "גידולס פוסט". אחד מסימני ההסתיידות והרפיון שאיפיינו מפלגה זו בערוב ימיה היה כשוויתרה מרצונה על השליטה במנגנונים חיוניים אלה לחינוך והשפעה.

"דבר" היה מרגע לידתו עתונה של ההסתדרות. אפשר לומר עליו שהיה

זעבודה
תני: מי
ם. עצם
ת, בכל
העימוד
אך גבוה
מכוונת
ידיעות
זהם לא
הכנסת

מת יום
ויים גם
נממש,
ליט את
י תברי
גם הוא
ישימה
העמוד
תו יום

עתון מפא"י באותה מידה שאפשר לומר זאת על בנק הפועלים, קול ישראל, או אפילו צה"ל. המפלגה לא היתה בעלת ארגונים אלה, אבל הכתיבה את הנעשה שם באותו מובן שמפלגת השלטון קובעת את ההגמוניה כמפלגה דומיננטית. הויקה ההסתדרותית של "דבר" עשתה אותו שונה, ובמהלך השנים אף שונה מאוד, מכל העתונים המפלגתיים. בגיליון הראשון כתב ברל: "דבר" נוצר בשליחותה של ההסתדרות. אולם את שליחותו זו יצליח למלא באמונה רק אם יהיה לו האומץ הדרוש לדון בכל שאלות החיים וההסתדרות כבן חורין בלתי תלוי באתרים. מבלי משוא פנים, זוהי זכותו וזוהי חובתו... להסתדרות השואפת להקיף את כל העובדים וגם למוג ולגבש את התנועה לחטיבה שלמה, שומה עליה להקים במה כזאת, אשר תיתן את האפשרות המלאה של ביטוי לנתיבות השונות הרווחות בהסתדרות, וגם למהלכים בצידי הדרכים, וגם לדעות יחיד. מי יודע אם אין לראות בזה את אחד התפקידים העיקריים של העתון.¹⁸

ברל התנאה בחופש שהיה לעתון מן המפלגה וההסתדרות, ודאג שיופץ הסיפור על מוכיר ההסתדרות דוד בן גוריון שביקר ערב אחד במערכת וראה על שולחן המעמד מאמר שמאוד לא מצא חן בעיניו. "תוציא אותו", אמר בן גוריון למעמד, מאיר שלי. זה, מבוהל, טילפן לברל לביתו וסיפר לו על הוראת בן גוריון. ברל רתח: "באיוו רשות נכנס בן גוריון לדפוס 'דבר' ואומר לך דעות?", ועם, והורה להחזיר את שורות העופרת לעמוד הקדר.

אבל עצמאות העתון מפני מנהיגי ההסתדרות זה עניין אחד, וחופש פנימי בעתון זה עניין אחר. ברל מנע את צירופו לעתון של חיים שורר, משום שלא נימנה עם הגרעין של אנשי "אחדות העבודה", אלא בא מ"הפועל הצעיר". הוא היה כמובן בעד חופש דעות, אבל היה זה חופש בגבולות מוגבלים למדי. בתגובה לטענותיו של מנהיג השומר הצעיר מאיר יערי, אמר ברל בוועידה השלישית של ההסתדרות, ביולי 1927: "קיימת דרישה ליחסיות בהרכב המערכת... מבחינה פוליטית אומרת דרישה זו: העתון הוא של ציבור הפועלים כולו. ציבור זה מורכב מזרמים שונים, ועליו לשקף אותם ולשם זה צריך שהמערכת תהיה מורכבת מבאי כח הזרמים. יש כאן לא רק שאלה טכנית אלא גם שאלת התוכן והעמדה... יכולים לטפח בחיק התנועה מידה מרובה של חופש דעות, אולם מערכת אינה קדירה דבי שותפיים... הדמוקרטיה אינה יכולה לוותר על זכותו של הרוב להדריך ואינה מודה בזכותו של כל מיעוט להשתתף בהנהלה ולהפריע מבפנים. משטר כזה אינו דמוקרטיה אלא אנרכיה."¹⁹

למרות שנסא בתואר עורך אחראי עד יום מותו ב-1944, פרש למעשה ברל מן העבודה המעשית בעתון הרבה לפני כן. כניסת זלמן רובשוב (שו"ר) לתפקיד, הקלה קצת את עול הצנזורה כלפי פנים ונתנה חופש פעולה לחברי המערכת ומאידך, החלישה את מעמדו העצמאי של העתון כלפי ההנהגה המפלגתית. כשנעשה שו"ר שר החינוך בממשלת ישראל הראשונה התקיים "דבר" מספר שנים עם מערכת קולקטיבית וללא עורך ראשי. הדבר איפשר גיוון רב יותר מכיוון שכל עורך שלט ללא עוררין בממלכתו, אבל העדר יד מכוונת היה גורם שלילי לפיתוחו של העתון, ודווקא בתקופה קריטית, שנות ה-50, בהן החלו להיווצר התנאים שיביאו להיפוך יחסי הכוחות בין העתונים המפלגתיים לבין העתונים המסחריים.

הפיגור אחר המציאות המשתנה נמשך גם כאשר נפתרה בעיית העורך הראשי וחיים שורר נבחר לעורך, תפקיד אותו מילא במשך 11 שנים, עד

1965. גם שורר וגם יורשו יהודה גוטלהף שכיהן חמש שנים, היו חניכי מסורת העתונות המפלגתית של תקופת היישוב. התוצאה היתה אתה: העתון נשאר עתונם של הקוראים הוותיקים, חברי המפלגה ופעילי ההסתדרות, אבל הלך והתנתק מקוראים חדשים. הוא איבד קוראים במספרים מוחלטים, ושיעור הקוראים אותו מתוך האוכלוסיה הלך והצטמק.

אף על פי כן היה לו יתרון על פני העתונים המפלגתיים האחרים: העובדה שהיה עתונה של ההסתדרות ולכן לא כפוף ישירות למפא"י או, לימים למפלגת העבודה. כאשר נוצרו חילוקי דעות פנימיים בצמרת המפלגה, יכול היה "דבר" לשקף את הדעות השונות ולהפגין מידה מסוימת של עצמאות.

הביטוי הבולט ביותר לעצמאות זאת היה ב-1960, כשפרצה פרשת לבון לאורך הפרשה ועד לפרישת רפי בראשות בן גוריון ממפא"י, חמש שנים לאחר מכן, היו עמודי העתון אחת הבמות המרכזיות למאבק בין שתי הקבוצות במפלגה. צמרת העתון, בעידוד שורר, תמכה בעמדת לבון וההנהגה הוותיקה של מפא"י, ואילו מיעוט לא מבוסס בעתון נאבק את מאבקם של בן גוריון והצעירים, בראשות דיין ופרס. בעמודי המאמרים של גיליון יום ו' היו בן גוריון מפרסם בהמשכים את הזכרונות הפוליטיים שלו ואלתרמן, ב"סוף השביעי", תומך תמיכה נלהבת במנהיג אותו כה העריץ, ואילו יריבי בן גוריון היו כותבים מאמרים חריפים בגנות "השיטות הנלוות" שבהן השתמש בן גוריון במאבקו. אבל בשעה שעתוני הערב "ידיעות אחרונות" ו"מעריב" כתבו כבר בלשון גלויה וברורה על הפרשה וגלגוליה, המשיכו הכותבים ב"דבר" להשתמש בלשון המאופקת והאחראית, ולעתים אף המרומזת, של תקופת היישוב. אילו היו כותבים אחרת לא היו הקוראים נזקקים לשירותיו של עתון נוסף, לאחר שסיימו לקרוא את "דבר".

האיחוד של רפי, אחדות העבודה ומפא"י והקמת מפלגת העבודה הבינו לסגירת "למרחב" וצירוף כמה מאנשיו ל"דבר". היתה זו תוספת כוח אדני מעולה לעתון: המשורר חיים גורי, דוד פדהצור עורך "למרחב" לשעבר ופובליציסט בעל שיעור קומה, הסופר אהרון מגד וכן כמה כותבים מוכשרים אלה היו תומכים נלהבים של יגאל אלון, ומולם היו חסידיהם של פרס ודיין כמו מאיר ברלי, חגי אשד, או אהרן זמורה. בתווך היו חסידי אשכול וספי כמו חנה זמר, אליהו אגרס ורבים מכותבי המאמרים. גם חילוקי הדעות בצמרת המערכת בין ניצים ויונים עשתה את "דבר" מגוון יותר בשאל המרכזית שהוצבה מאז 1967 על סדר היום הלאומי.

כניסתה של חנה זמר לתפקיד העורך ב-1971 הביאה לצמרת העתון תפיש עתונאית חדשה. בניגוד לדור הקודם שצמח מן הפובליציסטיקה, ביטאה זמר את דור הבינים שראה בעתון בראש וראשונה ארגון חדשות. היא גם הגדירה אחרת את תפקידו של העתון: "התפקיד הוא לכוון. אבל השאלה היא את מי לכוון ליוכל ה-50 של 'דבר' אמרה, שהיא אינה גורסת שהעתון צריך לכוון את קהל הקוראים, אלא להיפך, את העושים. 'דבר' לא צריך להסב לציבור מדוע התנועה בסדר ומה ההנהגה רוצה ממנו, [אלא] להסביר להנהגה מה הציבור רוצה ממנה". כבעלת מיומנות מקצועית היא הושפעה גם מן הניסיון המקצועי האמריקני, אותו חוותה כשהיתה כתבת העתון בושינגטון "דבר" תחת עריכתה עבר תהפוכות במבנהו, תוכנו וסגנונו. בשנת ה-70 הן נעשה צעיר יותר, קל יותר, אפילו ביקורתי יותר. הישגו העתונאי הגדול של המוסף הסטירי "דבר אחר" (הממשיך להתקיים עד היום ב"ידיעות

קשרי "דבר" עם צמרת היישוב והמדינה היו הדוקים. זמן שז"ר (הנראה בעת השבעתו לנשיא השלישי) היה מבכירי העתון ועורכו הראשי במשך כחמש שנים

אחרונות". הוא נעשה גם יותר עצמאי כלפי המפלגה וההסתדרות. במקרה הראשון, במידה רבה בגלל האוריינטציה היונית שלו, שעמדה בסתירה לשמרנות המדינית של ממשלת גולדה מאיר. במקרה השני הודות לכך שתמך בעמדות הכלכליות המרכזיות-ימניות של פנחס ספיר, האיש החזק בממשלה, בניגוד לעמדותיו השמאליות של מוכ"ל ההסתדרות יצחק בן-אהרון.

בישיבת מרכז מפלגת העבודה ב־31 ביולי 1977 זעם חבר הכנסת עמוט הדר על כך ש"דבר" פירסם את מאמרו של ס. יזהר בזכות השבת עקורי ברעם ואיקרית לכפריהם ההרוסים. "אינני טוען נגד יזהר סמילנסקי, אלא נגד עורכת 'דבר', שמכות המרכז היא יושבת במקום בו היא יושבת, והיא צריכה להיות די הגונה כדי לא לירוק לבאר ממנה היא יונקת", אמר נציג תנועת המושבים, נץ ותומך רפ". עורכת "דבר" ניצלה את ההזדמנות כדי להדגיש את עצמאותה ופירסמה למחרת בעתון, בהבלטה, את תשובתה: "בניגוד מוחלט לקביעתו [של ח"כ הדר], עורכת 'דבר' אינה יושבת במקום שהיא יושבת מכוח מרכז מפלגת העבודה, ואין למרכז מפלגת העבודה שום סמכות ביחס ל'דבר'".

לתקופת מה נדמה היה שהעתון מצלית. הוא זכה בתוספת קוראים חדשים במקום אלה שהלכו לעולמם. גם מעמדו בתוך הקהילה המקצועית השתפר. בשנות ה־70 וה־80 התפרסמה בו סידרת המאמרים של עמוס עוז שהיוו בסיס לספרו "פה ושם בארץ ישראל", והסידרה של חיים באר "מזכרונותיה של תולעת ספריים". נתום ברנע, שחזר משליחות העתון בווישינגטון, ייבא עימו ארצה את הניו־יורנליזם והחל אותו במדור חדש ב"דבר השבוע". הוא אף זכה בפרס סוקולוב. ס. יזהר ואחרים החלו לראות ב"דבר" את ביתם. אך למרות הכל, העתון המשיך לדעוך.

מדוע זה קרה? בעתון ומחוצה לו נמתחה ביקורת על כך שזמר נשארה בתפקידה זמן רב מדי. אחרי הכל גם עורך מוכשר, דינמי, וחדשן מאבד בשלב מסוים את יכולת הימיות והחדשנות, אם הוא ממלא את תפקידו במשך 18 שנה.²⁰ אבל ספק אם הסיבה לקיפאון ולשקיעה היתה רק אישית. התנחה המקובלת היא, שזה היה סיום בלתי נמנע של זן העתונות המפלגתית. אבל, האם לא צודק סירי ישעיהו ברלין, שאמר כי הסברים של כורח היסטורי הם הסברים לא מוצלחים של היסטוריונים עצלים? האמנם היה תהליך זה בלתי נמנע?

"דבר" ושקיעת האתוס של תנועת העבודה

סגירת "דבר", יותר משהיתה ביטוי של תום עידן העתונות המפלגתית, או סיום עידן העתונות האיותית, המחישה את שקיעת תנועת העבודה, ואת שליטתה בהסתדרות הכללית. כל עוד היתה מפא"י המפלגה הדומיננטית בחברה הישראלית, היה העתון הקרוב אליה ולא רק שופר שלה, אם כי לא רשמי, אלא גם צוהר להביט לנעשה בתוכה, סונאר לשמוע את המתרחש במעמקיה. לכן, גם כשרגו על העתון יכול היה משה שרת לומר: "דבר" הוא עכשיו עתון רע, אבל צריך לקרוא אותו, כי לעתים קרובות מופיע בו משהו שאדם משכיל במדינה אינו יכול להרשות לעצמו שלא לדעת.²¹

בעקבות מלחמת ששת הימים פסקה "העבודה" להיות הכת המניע, ובעיקר המוח המפירה, של החברה הישראלית. האתוס שלה התאבן ואל קידמת הבמה הגיעו שחקנים חדשים, ובעיקר האתוס של גוש אמונים והפאתוס של הימין

יכי מסורת
עתון נשאר
אבל הלך
ש, ושיעור

ם: העובדה
או, לימים,
פלגה, יכול
עצמאות.

זרשת לבון
חמש שנים
ק בין שתי
בון והנהגה
ובקם של בן
ון יום ו' היה
רמן, ב"טור
יבי בן גוריון
השתמש בן
"ו"מעריבי
כו הכותבים
מרומות, של
ים לשירותיו

עבודה הבי
פת כות אדם
חב" לשעבר
ים מוכשרים
ל פרס ודיין
ושכול וספיו
ילוקי הדעה
יותר בשאלו

זעתון תפיש
ה, ביטאה זמ
יא גם הגדיר
היא את מין
ון צריך לכו
ריך "להסכי
וסביר להנהג
ישפעה גם
ין בווישינגט
שנת ה־70 ה
נאי הגדול ה
ום ב"ידיעו

הלאומני. אם היהיה של "דבר" עם מפא"י נתן לעתון יתרון כלשהו בעבר, הרי שבשנות ה־80 הפך יתרון זה לחסרון. בשנות ה־50 נתפש העתון אמנם משוחד, אבל סמיכותו לשלטון זיכתה אותו במידע רב ובלעדי. בשנות ה־80 המשיך "דבר" להיותפש כ"שפוט" של המפלגה, אבל שרי "העבודה" כבר העדיפו להעביר את הסקופים שלהם לעתונים שתפוצתם גדולה יותר. כך נותר העתון קרח מכאן ומכאן.

זו היתה מציאות מתסכלת למדי. אני יכול להעיד על כך מתקופת כהונתי כעורך. בשנים שבהן כיהנה ממשלת רבין השנייה, 1992-1995, התפרסמו ב"דבר" מאמרי מערכת ביקורתיים על הממשלה לא פחות, ואולי אף יותר, מאשר בעתונים אחרים, כולל "הארץ". עשינו זאת במערכת באופן טבעי, בשל תפישתנו המקצועית. כולנו, עורכים וכותבים, סברנו שתפקידו של עתון במשטר דמוקרטי הוא לבקר את הממשלה, על מחדליה וטעויותיה, גם אם בסך הכל אנו מעדיפים אותה על פני ממשלה שתבוא במקומה. חלק גדול מן הפוליטיקאים לא אהבו זאת כמובן ולא אחת נפרש העתון על שולחן הממשלה וזכה ל"שטיפה" הגונה. במקרה אחד אף הודיע רבין ברוגזה שיחדל להיות מנוי על העתון. אבל זה לא הבהיל אותנו. הצרה היא שזה גם לא הועיל לשבור את הדימוי הישן שהמשיך ללוות את "דבר" כביטאונה של מפלגת העבודה.

אבל תהליך הדעיכה של "דבר" לא רק המחיש את מה שקרה לעתונות

המפלגתית, אלא היה קשור לשתי תופעות נוספות, חשובות יותר. הראשונה, מותה של העתונות האידאית, השנייה – התפוררותה של ההסתדרות. אתרכו כאן בתופעה השנייה (הראשונה זוכה להרחבה במאמרים אחרים בגיליון זה של "קשר").

"דבר" כקורבן של התמוטטות ההסתדרות

הדימוי המפלגתי היקשה על סיכויי הצלתו של "דבר", אבל סיבת המוות הישירה היתה בסופו של דבר זיקתו הארגונית להסתדרות, וליתר דיוק התאבנותה ושקיעתה של ההסתדרות. במבט לאחור ברור היום, כי התקווה שהיתה לי במחצית שנות ה-90, שניתן להציל את "דבר" לא היתה שונה בהרבה מן התקווה שהיתה לאחראי על הספרייה ב"טיטניק", שרק אם ישנה את סדר הספרים על המדפים בספרייה, ויכל להציל אותם מטביעה, לאחר שהתברר לו שהאניה התנגשה בקרחון, עניין זה, חלקם של ראשי ההסתדרות בנפילת "דבר", טרם נתפרסם ומצדיק הסבר מפורט. השאלה, האם הרעיון שעמד בבסיסה של ההסתדרות הכללית – שילוב של איגוד מקצועי, משק עובדים ומפעלי עזרה הדדית, תחת קורת גג אחת, מנוהלת על ידי נציגים הנבחרים ברשימות מפלגתיות – הוא רעיון טוב, צודק, יפה, או יעיל, היא שאלה חשובה, אך אינה רלוונטית לדיון כאן. מה שברור הוא שבשנות ה-80 וה-90 היתה ההסתדרות גוף מיושן, מסורבל, בלתי יעיל, ואפילו מסואב ומושחת. עובדות אלה לא היו נסתרות ממי שהכיר את המנגנון ההסתדרותי מבפנים,

ראה את החדרים הריקים במוסדות ההסתדרות, את מאות העובדים שרוכס חסרי עיסוק של ממש, את ביובוז הכספים ואת אי הרלוונטיות שלה לסוגיות הבערות האמיתיות של החברה הישראלית. אבל מה שרק מעטים מאוד ידעו היה, שהבניין האדיר הזה – הרי המשיכו לכנות את ההסתדרות "מדינה בתוך מדינה" – עומד על פחות מכרעי תרנגולת. במשך שנים הוסווה הדבר מעין הציבור, אבל כשנותקה ההסתדרות מקופת חולים, והמיסים המיועדים לשירותי הבריאות הפסיקו לעבור דרך ההסתדרות ולהישאר בחלקם בקופותיה, התגלתה האמת העגומה: ארגון העובדים הגדול במדינה נמצא על סף פשיטת רגל. כשהתחלפה צמרת ההסתדרות ב-1994, בעקבות תבוסת "העבודה" בראשות חיים הרפלד, יורשו של ישראל קיסר, לסייעת "חיים חדשים" בראשות חיים רמון, התגלה כי יש להסתדרות חובות מצטברים של מיליארדי שקלים. ההנהגה החדשה נאלצה לפטר 2,000 מתוך 4,000 העובדים, למכור מפעלים כלכליים, ולממש נכסים כדי להחזיר את חובות העתק. חמש שנים לאחר מכן, במחצית 1999, עדיין לא סיימה ההסתדרות את תהליך קטיעת האברים החולים שלה, עדיין יש לה גרעון מצטבר של מיליארדים, והגרוע מכך, ההנהגה החדשה אינה מתגלה כטובה יותר מקודמתה בעצירת הגרעון השוטף, והוא ממשיך לתפוח בכל חודש.

מה לכל זה ול"דבר"? הציבור הרחב, וכך גם חוקרי תקשורת, מפנים את מבטם באופן טבעי לעבר מערכת העתון; עורכיו ועתונאיו, מדיניותו, סגנונו. כמה חוקרי תקשורת בישראל מכירים את מנהל השיווק של "ידיעות אחרונות"? או את שמו של מנהל הכספים של "הארץ"? אבל הצלחתו של

מכתב גלוי אל הילדים בישראל

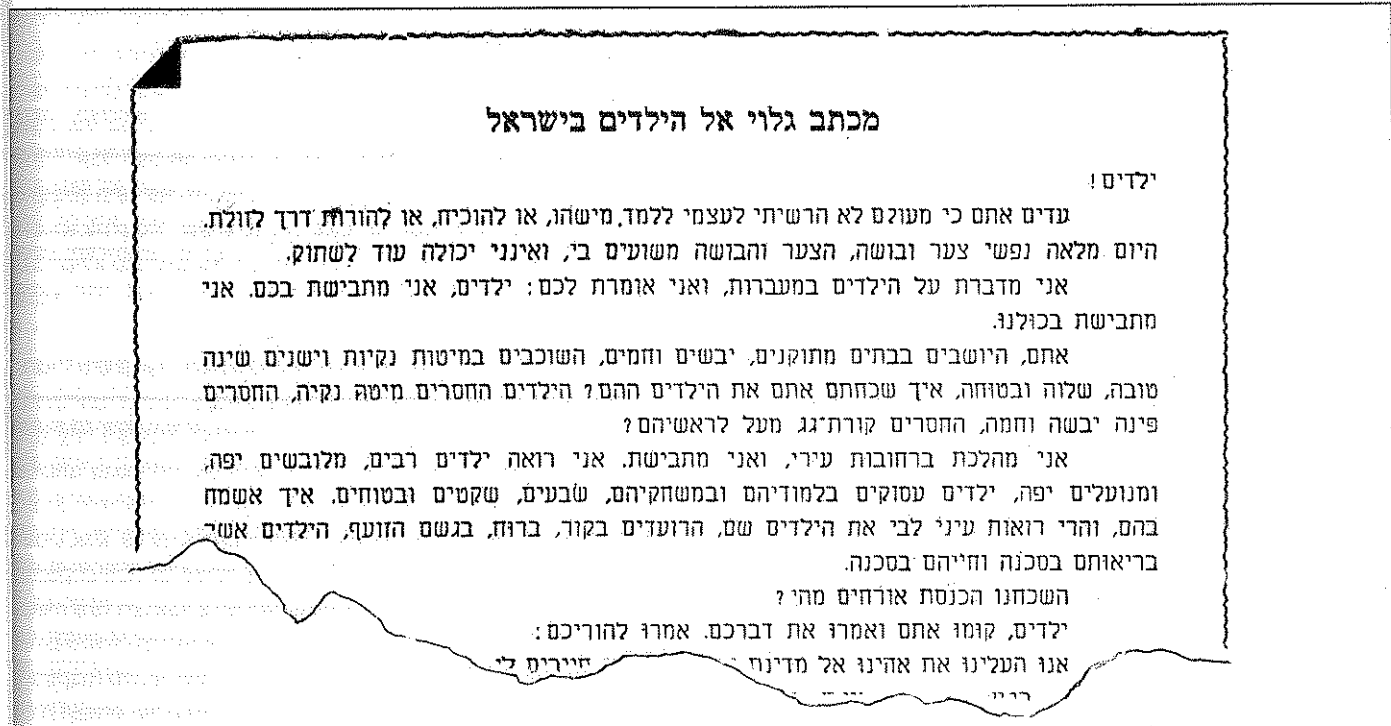
ילדים!

עדים אתם כי מעולם לא הרשיתי לעצמי ללמד, מישוהו, או להוכיח, או להורות דרך קולות. היום מלאה נפשי צער ובושה, הצער והבושה משועים בי, ואינני יכולה עוד לשחק. אני מדברת על הילדים במעברות, ואני אומרת לכם: ילדים, אני מתבישת בככם. אני מתבישת בכלוננו. אתם, היושבים בבתיים מתוקנים, יבשים וחמים, השוכבים במיטות נקיות וישנים שינה טובה, שלווה ובטוחה, איך שכחתם אתם את הילדים ההם? הילדים החסרים מיטה נקיה, החסרים פינה יבשה וחמה, החסרים קורת גג מעל לראשיהם? אני מהלכת ברחובות עירי, ואני מתבישת. אני רואה ילדים רבים, מלובשים יפה, ומנועלים יפה, ילדים עסוקים בלמודיהם ובמשחקיהם, שבעים, שקטים ובטוחים. איך אשמח בהם, והרי רואות עיני לבי את הילדים שם, הרועדים בקור, ברוח, בגשם הזועף, הילדים אשר בריאותם בסכנה וחייהם בסכנה.

השכחנו הכנסת אורחים מה?

ילדים, קומו אתם ואמרו את דברכם. אמרו להוריהם:

אנו העלינו את אהינו אל מדינת חירות לי

"דבר" וכן העתונים השונים שראו אור בבית "דבר", כמו "דבר השבוע", "דבר לילדים" ו"דבר הפועלת", היו טעוני ערכים ומסרים לאומיים וחברתיים. הקטע המובא לעיל הופיע ב"דבר לילדים" ב-20 בדצמבר 1951. המחברת היא משוררת הילדים מרים ילן שטקליס

לא רק סגנון מושחת, גם העדר כישורים ניהוליים איפיינו את מי שקבע את גורל ההסתדרות ומפעליה, ו"דבר" בתוכם. לכאורה היתה לעתון מועצת מנהלים, אבל רוב חבריה התמנו על ידי גובר ההסתדרות משיקולים אישיים ופוליטיים. יו"ר מועצת המנהלים בשנות ה-90 היה עסקן פוליטי, שלא ידע כלל לקרוא מאון אבל הבטיח את תמיכתו הפוליטית בישראלוביץ וקיסר. מסיבה זו לא הצליח אף מנהל מקצועי שהובא לעתון לעבוד תחתיו, עד אשר מינה הו"ר לתפקיד זה עובד זוטרי במינהלה, חף מכל יכולת או ניסיון ניהולי. עם תרבות ניהולית כזו בהסתדרות וב"דבר", לא פלא שמאז שנות ה-70, בשעה שמערכת העתון התברכה בעתונאים ועורכים מעולים והגיעה להשגים מקצועיים מוכרים, המשיכו המנהלים להתחלף בזה אחר זה, והתפוצה הלכה וקטנה. ב-1971, כשהתאחד "למרחב" עם "דבר", היו לעתון כ-40 אלף מנויים, מספר המאפשר, בניהול נכון, לקיים עתון יומי ריווחי, גם אם ההכנסות ממודעות לא היו גבוהות במיוחד. ב-1990 היו ל"דבר" כ-18 אלף מנויים בלבד. מאז ועד שנסגר התחלפו ב"דבר" לא פחות משישה מנהלים, והיתה תקופה ארוכה שהעתון פעל ללא מנכ"ל כלל עד שנמצא אותו עובד זוטרי. לא פלא, שלאחר השנתיים הראשונות שבהן היתה עלייה בתפוצה, היא המשיכה לרדת במהירות.

הנוק שבשיטת ניהול שכזו, או נכון יותר בהעדר ניהול, גבר בשל המבנה הארגוני הלקוי של העתון, דהיינו ההפרדה המוחלטת בין המינהלה לבין המערכת. כל עתון בנוי כפירמידה ניהולית ועיסוקית, בין אם המו"ל הוא בעל העתון ועורכו ראשי, ובין אם הוא עומד בראש הפירמידה שלה שתי זרועות, מינהלה בראשות המנכ"ל ומערכת בראשות העורך. ב"דבר" היו שתי פירמידות נפרדות ואוטונומיות: העורך הראשי נבחר על ידי הוועדה המרכזת של ההסתדרות, והיה אוטונומי לחלוטין, אבל המנכ"ל מונה בפועל על ידי גובר ההסתדרות, כפוף למועצת המנהלים ובפועל לגובר ההסתדרות. לעורך לא היתה כל סמכות לנעשה בפירמידה המינהלתית, אבל באותה מידה לא יכול המנכ"ל לעצב את המדיניות העיסוקית של המערכת. התוצאה היתה, כמובן, הרסנית.

כל אימת שנגמר מלאי הנייר בדפוס או ששלטונות מס ההכנסה הוציאו צו עיקול על הציוד המשרדי, נתמנתה ועדה מיוחדת לבחון את מצבו של "דבר". אבל כל ההמלצות להעביר את ניהול העתון לפסים כלכליים רציונליים נעצרו על פתח דלתם של ראשי ההסתדרות. תקופה ארוכה בשנות ה-80 סייע בנק הפועלים לעתון, על פי בקשת ההסתדרות או מתוך שיקולים אינטרסנטיים של צמרת הבנק. במקרה אחד אף נתמנה כמנכ"ל עובד בכיר של הבנק, אולם בראשית שנות ה-90, כשהבנק וההסתדרות התרחקו זה מזה, נסתיים גם הקשר עם "דבר". הדו"ח שהכין אפרים ריינר ב-1995, האחרון בסידרת דו"חות כאלה, תאר את המצב בלשון ציורית: "מן הבדיקה עולה תמונה של תאגיד נטוש. עתון שבעליו חדלו להתעניין בו ושמנהליו שמרו ממנו מרחק... גזברות הוועד הפועל התמידה לכסות את גרעונותיו הכספיים מבלי שפתרה את בעיותיו... כך נראה עסק כשבעל המאה מאבד את שיקול דעתו". וזו היתה דרך כתיבתו האופיינית של ריינר, לשון המעטה.

תפישתו הניהולית הבלתי מקצועית של מחזיק תיק "דבר" בהסתדרות, הגובר, היתה משולבת גם בשמרנות חסרת פשרות. בניגוד למוכיל ההסתדרות שכרה אוון גם לרעיונות של הרפורמיסטים בהסתדרות, התנגד

עתון תלויה בהם, באנשי המינהלה, לא פחות, ואולי אף יותר, מאשר בחברי המערכת. אני זוכר שיחה שהיתה לי ב-1989, בהיותי מזכיר מערכת "דבר", עם בעליו והמו"ל המצליח של "גלובס", חיים בראון. בראון נכנס ב-1990 להיות מנהל "דבר" (הוא ברת משם כל עוד רווחו בו, כשהבין מי הם השותפים שלו מן ההסתדרות). שיבחי באזניו את הרמה הגבוהה של המערכת, והוא ענה לי בסרקוזם: "בשביל לעשות עתון אני לא צריך עתונאים". כשהרמתי גבות בתמיהה הסביר: "איזו משמעות יש לעובדה שב"דבר" כותבים טובי העתונאים בארץ, כשהבלגן במחלקת השיווק כל כך גדול, שאף אחד שם לא יכול לומר לי כמה מנויים יש לעתון, ומי מהם שילם השנה את דמי המנוי שלו?"

מחלקת השיווק לא טרחה להביא מנויים חדשים, אלא אם כן התעקש משהו ביוזמתו לחתום על העתון. לעומתה היה "דפוס דבר" קופה עם תחנית מחוררת. היו שנים שהודפסו בו גם דברי דפוס אחרים, אפילו ספרים, והוא הכניס רווחים נאים לקופת התברה. לימים התיישן הציוד, שכר העובדים עמד ביחס הפוך לתפוקתם ולמוסר עבודתם, והוא נעשה מקור קבע של הפסד. באחת הבדיקות ב-1993, לא היה צורך בחישובים מסובכים מדי. התברר כי הדפסת העתון בדפוס חיצוני תחסוך לא פחות מ-50 אחוז מהוצאות הייצור של "דבר". מי שרצה בהמשך קיומו של העתון היה חייב להסיק את המסקנה. אבל צמרת ההסתדרות לא העזה לנקוט צעד דרמטי כזה. נוח יותר היה לה לתת ל"דבר" עירוי דם מפעם לפעם עד לרגע הגסיסה הבא. היו שהעריכו כי זוהי שיטה מתוחכמת של הנהגת ההסתדרות כדי להעמיק את השליטה בעתון; היו שסברו כי הדבר נובע פשוט מחוסר יכולת שלהם. כך או כך, שיטה זו הכפילה ושילשה את הוצאות העתון, אבל בגזברות ההסתדרות הרי היה שפע של כסף זול, שנלקח מכיסו של משלם המיסים ההסתדרותי.

במשך שנים ארוכות היה ניהולו של "דבר" כושל, מכיוון שנוהל מרחוק על ידי ההסתדרות מבלי שהמערכת תהווה צד בעניין. אחד זמורה, עורך "דבר השבוע" ואחד מבעלי ההשפעה בעתון בשנות ה-70 וה-80, הודה בראיון עתונאי: "זה נכון שלא עסקנו במספרי תפוצה וברווחיות. זה אף פעם לא הוצג לנו [במערכת], בניגוד לעתונים אחרים. כל העניין הכספי נשמר 'קרוב לחזה' של כמה אנשים. לא היה לי עניין לפצח את האינפורמציה הזאת, כשהבנתי שלא אוכל לסייע... אני יכול להעיד, שכמעט כל השנים שהייתי שם היתה תחושה של משבר."²²

גם אם לא נועד למטרות רווח, חייב היה "דבר" להתנהל ביעילות כלכלית. אבל מושג זה היה זר לחלוטין לקברניטי ההסתדרות. כמו "דבר" כך גם מפעליה האחרים התנהלו בניהול ריכוזי ופוליטי. זה היה גורלם של רשת הנויות הספרים "ספרי", חברת "מופת", ומפעלי תרבות רבים. זה היה אפילו גורלם של ארגונים כלכליים גדולים יותר, כמו "הסנה", "תיעושי", "סולל כונה", "כור" ואחרים. מי שביטא יותר מכל את השיטה, ואשם במחדלי הניהול ההסתדרותי בשנות ה-80 וה-90, היה גובר ההסתדרות ארתור ישראלוביץ, אם כי הוא קיבל גיבוי מלא ממזכירי ההסתדרות, מה שעושה אותם שותפים מלאים לנשיאה באחריות. מבקרים מעטים, שהשמיעו טענות אלה בשעתו, הואשמו בכוונות פוליטיות. אבל במשפט שהתנהל כנגד גובר ההסתדרות בחודש פברואר 1999 קבע בית המשפט בתל אביב, כי אכן זו היתה השיטה, שאותה הגדיר השופט "מושחתת".

דיים שרובם
זלה לסוגיות
מאוד ידעו
רות "מדינה
וסווה הדבר
המיועדים
אר בתלקם
נה נמצא על
בות תבוסת
סיעת "חיים
צטברים של
תוך 4,000
את חובות
סתדרות את
מצטבר של
טובה יותר
ש.
מפנים את
מדיניותו,
של "ידיעות
של הצלחתו של

מאמץ אחרון – שלא עלה יפה. ניסיון של מינהלת העתון להגדיל את התפוצה. אמצע שנות ה-90

ישראלובין, שעמד בראש הסיעה השמרנית, לכל שינוי. כך מנע רעיונות והצעות לצרף ל"דבר" שותפים עיסקיים מבחוץ. כך למשל, התקשה להשלים עם הוצאת הלוגו "עתון פועלי ישראל" מן הכותרת של "דבר". וכשביקשתי להעביר מודעות של הסתדרות הגימלאים מן העמוד הראשון של עתון יום ו', כדי לפנות שם מקום למודעות מסחריות הניקנות בכסף מלא והגימלאים הרי היו קוראים את המודעה השבועית שלהם גם אם היתה מופיעה בתחתית עמ' 11) ראה בכך "פגיעה באושיות ההסתדרות". כמובן שגם במערכת עצמה היו שמרנים שדאגו להעביר מידע פנימי לבעל בריתם בגזברות הוועד הפועל, כדי לצבור אצלו נקודות זכות, ולפגוע בעורך שדרש חידושים. התוצאה – מניעת האפשרות ש"דבר" ישקם את תדמיתו וימלא את קופתו – גראתה בעיניהם זניחה.

מחיר השיעבוד

מצב דברים זה נמשך לאורך שנים רבות, אבל בראשית שנות ה-90 החליט האיש החזק של ההסתדרות החלטה אחת שהיתה הקש ששבר את גב הגמל ההסתדרותי, ועימו הכריעה גם את "דבר". במשך השנים הצליח העתון לשמור על מעמדו העדין כעתונה של ההסתדרות, ויחד עם זה כעתון המשקף את מפא"י (ולאחר מכן את מפלגת העבודה), גם כשנוצר מתח בין שני גופים אלה. אפילו כשנקלע בראשית שנות ה-60 לקונפליקט של פרשת לבון, לא הפסיד העתון ממנה. הפולמוס הפנימי הוסיף סומק ללהי הניצים. מצב דומה שרר בשנות ה-70, כאשר עורכת העתון חנה זמר היתה קרובה לספיר ולהנהגה הוותיקה יוצאת מפא"י לשעבר, ואילו בראשות ההסתדרות עמד המזכ"ל יצחק בן אורון, יוצא אחדות העבודה. חילוקי הדעות האידאולוגיים ביניהם – על פי הקודים של השמאל האירופי היתה זמר מכונה סוציאל-דמוקרטית ואילו בן-אורון סוציאליסט – לא הויקו לעתון.

אפילו הקרע במפלגת העבודה בין שני המחנות, מחנה רבין ומחנה פרס, לא פגע בעתון למרות שהשניים, ובמיוחד פרס, סברו כי העתון אינו מאוזן. בסופו של דבר דווקא הוויכוחים הפנימיים הוסיפו לפלורליזם שלו. כל זה השתנה בראשית שנות ה-90. זו היתה הפעם הראשונה בתולדות ההסתדרות שמזכ"ל ההסתדרות ישראל קיסר החליט להתמודד על ראשות מפלגת העבודה וראשות הממשלה ולרתום לשם כך את המערכת ההסתדרותית כולה. גזבר ההסתדרות ישראלובין היה המנוע שהפעיל את המערכת ההסתדרותית לשם כך. קשה מאוד היה לצפות מהמעפלים ההסתדרותיים האנמיים, שהודקו כל כך לעירווי הדם התקופתיים של הגובר, שלא ישתפו פעולה. עתון ההסתדרות לא היה שונה מהאחרים, אבל החשיפה שהוא קיבל, למרות תפוצתו הלא גדולה, בשל היותו עתון הנקרא על ידי האליטה הפוליטית והתקשורתית, הבליטה יותר את תמיכתו בקיסר.

התוצאה היתה שבשנות ה-90, בהן דימויה של ההסתדרות ומעמדה ברחוב הישראלי היו בשפל המדרגה, וזוהי "דבר" יותר מאי פעם עם ההסתדרות. לא ההסתדרות כאידיאה, אלא כמיסד פוליטי נוטה למות. לאו דווקא עם "העובדים" כפי שרצה ברל; לא עם מפא"י, כפי שחשבו ברחוב; גם לא עם ה"דפוקים", כפי שביקשתי אני ברוח מודל העתונות האדבוקטיבית, אלא עם אחד המועמדים לראשות הממשלה, מזכיר ההסתדרות ישראל קיסר. התוצאה היתה שברחוב המשיך להתקיים הדימוי של "דבר" כעתונה של מפלגת

העבודה ואילו בתוך המפלגה, הן במחנה פרס והן במחנה רבין, ראו בו ריב זעמם של שני אלה, ושל תומכיהם, על העתון היה זעם של ממש והוא השפיע לרעה גם על יחסם כלפי העתונאים שלו. העתון שבשנות ה-90 ביקש לעצב לעצמו דמות חדשה כעתון בלתי תלוי, אידיאי אך לא מפלגתי, נעשה מזוהה כעתון של מועמד מסוים. התוצאה היתה שעם כשלונו של קיסר בבחירות הפנימיות בשנת 1992 נשאר "דבר" "על הקרשים".

סיכומו של דבר, טופו הטרגי של "דבר", על אף העובדה שהיה עתון טוב גם לדברי מבקריו, משמש בעיני רבים הוכחה כביכול לטענה, שבסוף המאמץ ה-20 אין מקום במדינה דמוקרטית לעתונות אידיאית בבעלות ציבורית. אני חולק על טענה עקרונית זו. אני מבקש לטעון, כי "דבר" נפת נשמתו לא מכיוון שהיה עתון אידיאי ובתור שכזה חסר קוראים, אלא מפני שאופן ניהולו כארגון כלכלי היה כושל. כל עוד היו קופות ההסתדרות מלאות, הסתיר הכסף את כשלי הניהול העיסקי. כשיבשה הקופה, דבר כבר לא יכול היה להציל אותו. בתרבות ניהולית אחרת יכול היה העתון להתקיים ואף לפרוח.

במאמר ההספד שלו על "דבר", עוד לפני סגירתו הסופית, כתב אריה כספי כי "דבר", כמו "ידיעות אחרונות" ו"מעריב", שיעבד את עצמו לאינטרס של השולטים בו. ההבדל בינו לבין הצהרונים הוא מחיר השיעבוד. "מעריב" ו"ידיעות אחרונות" ימשיכו להתקיים בצורתם הנוכחית. "דבר" לא. "דבר" יחד עם ההסתדרות, שגררה אחריה בתהליך הגסיסה שלה חלק ניכר ממוסדות

ההסדרות שהיו קשורים בה.²³ אני מסכים לדעתו.

הלוגיקה של המדינה מול הלוגיקה של המפלגה

חולשתה של העתונות המפלגתית בתקופת היישוב, ובמיוחד בשנים שלאחר הקמת המדינה היתה בכך שבמשולש: השחקנים הפוליטיים העתונאים המקצועיים וקהל הקוראים, היא שימשה בעיקר את הראשונים. ספק עד כמה נכונה טענתו של חוקר תולדות העתונות העברית גצל קרסל לפיה בתקופת היישוב "כל מפלגה ראתה חובה ראשונה לעצמה להקים לה עתון משלה, אחר שנראה היה לה, שאך באמצעותו של ביטאון כזה יהא בידה להילחם באופן יעיל על השקפותיה ולרכוש לה מספר מרובה יותר של מצדדים."²⁴ אפשר לפקפק בכך שהיה עתון מפלגתי כלשהו, שהצליח לקרב אליו קוראים שהם חברי מפלגה יריבה. מי שקרא את העתון המפלגתי היה זה שמלכתחילה הודחה עם המפלגה המו"ל, ואף השתייך לאותה קהילה פוליטית. למרות הצדק בתיוה של וולפגון, שהיתה לעתונות המפלגתית מידה של אוטונומיה מן המנהיגות המפלגתית, רק במידה מועטה בלבד שימש העתון צינור להורמת מידע מלמטה למעלה. העתונות המפלגתית היתה חלק מן האליטה הפוליטית וחלק ניכר של קוראיה השתייכו לאליטה זו. מסיבה זו הם לא ועמו על הלשון הנסתרת שבה השתמש העתון. הם הרי, ידעו לקרוא בין השורות, הכירו את הקודים.

כשנברה החברה הישראלית והפסיקה להיות "מדינת מפלגות", השתנתה גם התרבות הפוליטית. בהעדר קהילות פוליטיות אין צורך בדף קשר פנימי. המידע הפוליטי, כמו מידע אחר, מגיע לכלי התקשורת הממונים, והאליטה משלימה זאת במידע הוורם בצינורות הפנימיים, בעיקר במגע פנים אל פנים. אבל טיבם של תהליכים חברתיים, שלעיתים מרובות יש להם אופי דיאלקטי. המוטטלת נעה באופן קיצוני ומוגזם לעבר הקוטב ההפוך. השתלטות השוק החופשי על המערכות החברתיות בשנות ה-90 גרמה לכך שבכל תחום, גם בתחום התרבות, תזכרן הוא הקובע היחיד. אותו יש להשביע, את רצונותיו יש למלא, הוא הפוסק האחרון.

תיוה הפופוליסטית הזאת נשענת, כמוכן, על טיעון דמוקרטי, אבל לא צריך להימנות עם הסידי תיאודור אדורנו כדי להבחין בלוגיקה של "חרושת התרבות" המסתתרת מאחרי טיעון כה נאצל. קשה שלא לראות את המניע האמיתי להאדרת הצרכן המניע המסחרי. "הצרכן תמיד צודק" היא נוסחה שמטרתה להגדיל רווחים, כי הצרכן הרי אינו צודק תמיד. אילו הוא היה צודק היה אומר לרופא איזו תרופה לתת לו, וקובע לעורך הדין שלו את קו ההגנה המשפטי. במשולש הזה של עולם התקשורת ישנו בנוסף לפוליטיקאי ולקהל גם שחקן שלישי: העתונאי המקצועי. הוא יכול, בעצם חייב, להפעיל שיקול דעת מקצועי משלו.

הביקורת (המוצדקת כשלעצמה) וההתנגדות (המוגזמת לעיתים) לסגנון "החברה המגויסת", שיצרה בארץ את דפוס העתונות המגויסת, גרמו לכך שהמוטטלת התרבותית בישראל של שנות ה-80 וה-90 נעה רחוק מדי לקוטב ההפוך. ביקשנו להשתחרר מעול העתונות המפלגתית ונכנענו לעריצות הרייטינג. הלקוח אינו המלך, כפי שתרבות הרייטינג טוענת, הוא אינו הסובייקט אלא האובייקט שלה. בלשונו של אדורנו, "חרושת התרבות משתמשת בהתחשבותה בהמונים כדי לשכפל, לקבע ולהזק את המנטליות

שלהם, אותה היא תופשת כנתונה וכלא-ניתנת לשינוי. היא מקפידה להדיר לחלוטין את כל מה שיש בו כדי לשנות את המנטליות הזאת. הממונים אינם בגדר אמת-מידה, כי אם האידאולוגיה של חרושת התרבות, אם כי היא עצמה לא היתה מסוגלת להתקיים, אלמלי התאימה עצמה להמונים."²⁵

משטרים דמוקרטיים נאורים מודעים לסכנה בהפיכת עולם התקשורת ל"חרושת התרבות" ודואגים לספח את העתונות האידאית. בצרפת, ארצות השפלה, או סקנדינביה, קובעת המדינה מכניזמים כאלה. בהולנד היא מעמידה זמן שידור חינם לרשות ארגונים חברתיים, בשוודיה מקבלים עתונים קטנים סובסידיות ממשלתיות, כדי שיוכלו להתקיים על אף העוצמה הכלכלית של העתונים הגדולים. בצרפת מסבסדת המדינה עתונים המגדירים עצמם "עתוני אידאות" שלא נועדו למטרות רווח. אלה הן דרכים שבהן חברה נאורה מבקשת שלא להשאיר את שוק הדעות והרעיונות טרף בידי האינטרסים הכלכליים.

בסוף העשור שלנו יודע כבר כל סטודנט לתקשורת, כי כדי שתתקיים דמוקרטיה יש צורך בקיומו של "מרחב ציבורי". אבל מרחב ציבורי כזה מתקיים לא רק מתוך אוטונומיה מן הכוחות המדינתיים (שהשפיעו על העתונות המפלגתית), אלא גם מן הכוחות הכלכליים (ששולטים בתקשורת המסחרית, ובמיוחד בטלוויזיה). מרחב כזה יכול להיווצר על ידי שידור ציבורי, או עתונות אידאית, והוא מופעל על ידי שיקול הדעת העצמאי של אנשי המקצוע. העתונאים הם אלה שצריכים לעמוד כנגד לחצים חיצוניים של הבוסים הפוליטיים או הכלכליים מלמעלה, אבל גם כנגד הלחצים של הקהל מלמטה.

הפיכת הצרכנים לשחקן העיקרי במשולש מנהיגות פוליטית - כלי התקשורת - קהל - גרמה לעיוות מסוכן של המשחק הדמוקרטי. לפני כעשר שנים הבחין ג'אנפייטרו מאולוני הבחנה יפה בין שני סוגים של מערכות תקשורת. כאלה שנשלטים על ידי "הלוגיקה של המפלגה" וכאלה שנשלטים על ידי "הלוגיקה של התקשורת."²⁶ במקרה הראשון מערכת התקשורת משרתת את הפוליטיקה, פועלת לפי הצרכים, האילוצים והלוגיקה שמכתיבות המפלגות. במקרה השני, כתוצאה מהחלשות המפלגות מחד, והתחזקות התקשורת ההמונית והמסחרית, במיוחד הטלוויזיה, משתלטים עקרונות הפעולה של התקשורת על העולם הפוליטי. זה למשל מה שקרה באיטליה בעקבות מהפכת התקשורת של שנות ה-80. התנהגות הפוליטיקאים, השיח הפוליטי, סדר היום הציבורי, תהליך קבלת ההחלטות, תכני המדיניות עצמם - כל אלה הושפעו בראש וראשונה מן התקשורת. הדימוי נעשה חשוב יותר מן התוכן, הפרסונה נעשית חשובה יותר מן המהות. הרפרזנטציה נעשתה חשובה יותר מן המהות הפוליטית עד כי היא מחליפה אותה. והקהל, במקום שיהיה מורכב מאזרחים פעילים, נעשה קהל של צרכנים פסיביים, המטופל על ידי אנשי שיווק של תקשורת.

לישראל הגיעה מהפכת התקשורת רק בשנות ה-90, ועוצמת השינוי שהיא חוללה בטיבו של המשחק הפוליטי לא נפלה מזה שהתחוללה למשל באיטליה. הכינוי הפופולרי בארץ לסוג הפוליטיקה החדשה הזאת הוא פוליטיקה וירטואלית. אבל כינוי זה מחמיץ את עומק השינוי, את השינוי מפוליטיקה שבה הלוגיקה של התקשורת תופשת את מקום הלוגיקה של המפלגה, שבה "ביעבוע בועות תופש את מקום אריגת העתיד."²⁷ כשמשווים את שתי

המערכות האלה בפרספקטיבה רחבה ובמבט כולל, מתקבלת תמונה שקולה יותר על עידן העתונות המפלגתית בישראל.

* * *

המתבר היה עורך ראשי של העתון "דבר" בשנים 1990-1995

1. אניטה שפירא, ברל, תל-אביב 1980, כרך א', עמ' 241.
2. נתן זך, גלובס שישי, 16 בפברואר 1996.
3. נחום ברנע, ידיעות אחרונות, 12 בפברואר 1996.
4. יוסף לפיד, מעריב, 13 בדצמבר 1996.
5. ספר השנה של העתונאים, תל אביב תשי"י, עמ' 254-260.
6. יצחק גלנור, ראשיתה של הדמוקרטיה בישראל, תל אביב 1985, עמ' 209-211.
7. McIver R. M., *The Modern State*, New York 1926, pp. 396-406.
8. Michels R., *Political Parties*, Dover Publications 1959 [1915], p. 139.
9. מק'איוור, הערה 7 לעיל, שם.
10. א. וולפנוון, "מקומה של העתונות המפלגתית בתהליך הפוליטי", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1975.
11. Hoyer, S., *The Political Economy of the Norwegian Press*, in *Scandinavian Political Studies*, Vol. 3, 1968.
12. Seymour-Ure, Colin, *The British Press and Broadcasting*

Since 1945, Oxford and Cambridge, 1994

13. ספר השנה של העתונאים, תל אביב תשכ"ו, עמ' 80.
14. ספר השנה של העתונאים, תל אביב תשי"ח, עמ' 169.
15. העין השביעית, נובמבר 1998, עמ' 50.
16. Hallin, D., *We Keep America on Top of the World*, London and New York, 1984.
17. מרדכי נאור, "העתונות בשנות החמישים", בתוך: העשור הראשון (עורכים צבי צמרת וחנה יבלונקה), ירושלים 1997, עמ' 215-226.
18. ב. כצנלסון, "אל קוראינו", דבר, 1 ביוני 1925.
19. ב. כצנלסון, "בוועידה השלישית של ההסתדרות", כתבים, ג', תל אביב תשי"י, עמ' 145-146.
20. מיכל קפרא, מעריב, 19 בינואר 1990.
21. חנה זמר, אותות, 1 ביוני 1996.
22. הארץ, 25 באוגוסט 1988.
23. מוסף "הארץ", 23 בפברואר 1996.
24. ג. קרסל, "העתונות העברית", האנציקלופדיה העברית, כרך ו', ירושלים ותל אביב תשי"ז, עמ' 1066.
25. משה צוקרמן, פרקים בסוציולוגיה של האמנות, תל אביב 1997, עמ' 61-62.
26. Mazzoleni, G., "Media Logic and Party Logic in Campaign: The Italian General Elections of 1983", *European Journal of Communications*, 2 (1), 1987, pp. 81-103.
27. יהוקאל דרור, "מות המפלגות ועתיד הציונות", בתוך: קץ המפלגות: הדמוקרטיה הישראלית במצוקה, (עורך: דני קורן), תל אביב 1998, עמ' 54-64.

יחי

בגיליון
לאור ב
ברייל
ב"ק, ש
השאר
לך
מצאנו
הואת",
פעמים
11
"האריא
מיכלין;
שכח ש
הומרית
תמך ב
מרוד".
חלפן
הירושל
נגף וצו
הואת ש
חוצות]
לשל
הכלכלי
כל שלו
נפסקה
ואיימו
אלא
שראו א
השלטון
במהציר
יומיים,
מ"45 ע